

172. Рева А. Трагедия в Сокольниках. – Харьков, 2002. – 72 с.
173. Пігідо-Правобрежний Ф. “Велика Вітчизняна війна”. – Вінніпег, 1954. – 230 с.
174. Вершигора П.П. Люди с чистой совестью. – К., 1974. – 742 с.
175. Гончар Г.М. Заграви над Тясмином. – К., 1978. – 216 с.
176. “То була неволя...”: Спогади і листи остарбайтерів / Т.В. Пастушенко, О.І. Шевченко. – К., 2006. – 252 с.
177. ДАЧО. – Ф. Р-5549. – Оп. 6. – Спр. 73.
178. Там само. – Ф. Р-5549. – Оп. 6. – Спр. 74.

Аннотация. Голиш Г.М., Голиш Л.Г. *Положение несовершеннолетних украинцев в период войны СССР с Германией 1941–1945 гг.: источниковедческий аспект исследования проблемы.* Статья посвящена анализу источниковой базы проблемы положения детей и подростков Украины военного периода. Дана характеристика источников разных типов, видов и происхождения, оценена их репрезентативность.

Ключевые слова: источниковедческий аспект исследования, типы, виды, происхождение источников, несовершеннолетние украинцы, Вторая мировая война

Summary. Golysh G.M., Golysh L.G. *The State of Under-aged Ukrainians in the Period of USSR War against Germany in 1941–1945: Source Oriented Aspect of the Problem.* The article is dedicated to the analysis of the source base of the problem, connected with the state of Ukrainian children and teenagers after the war. Sources of different types, kinds and origin are characterized, the evaluation of their representativeness is given.

Key words: source oriented aspect of research, types, kinds, origin of sources, under-aged Ukrainians, the Second World War

Надійшла до редакції 27.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.

УДК 930/1(477)+930(475)

В.П. Тельвак, В.В. Тельвак

СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ГРУШЕВСЬКІАНА: СПРОБА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПОРІВНЯННЯ

Стаття присвячена аналізу польської та російської грушевськознавчої літератури 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. Виявлено головні оціночні тенденції при інтерпретації творчого доробку вченого. Відзначено вплив суспільно-політичної ситуації в східноєвропейському регіоні на протікання історіографічних дискусій.

Ключові слова: польська і російська історіографія, Грушевськїана, ідеологічна толерантність

Теза про знаковість постаті Михайла Грушевського для української науки та культури стала загальноновизнаною в сучасній славистиці. Дослідники слушно відзначають, що масштабність діяльності видатного діяча, його впливовість на розвиток вітчизняного інтелектуального та суспільно-політичного життя, перетворили ім'я вченого на символ українства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. У такій іпостасі постать М. Грушевського у першу чергу сприймали поза українським середовищем, тісно пов'язуючи здобутки та проблеми українського життя з особистістю одного з найяскравіших його лідерів. Грушевськознавці зауважили цю цікаву проблему і на сьогодні маємо низку студій, в яких досліджено процес символізації постаті автора “Історії України-Руси”, особливості сприйняття різноманітних галузей українського життя крізь призму його особи. Утім, практично всі ці дослідження стосуються періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст., тобто часу активної діяльності самого М. Грушевського, і не простежують розвиток проблеми в інші хронологічні періоди. Натомість, навіть побіжне звернення до історіографічної літератури дозволяє ствердити, що й надалі проблеми українського життя першої третини минулого століття тісно пов'язуються з постаттю М. Грушевського. Особливо цікаво видається такий зв'язок простежити в сучасній історичній літературі наших сусідів – поляків і росіян, оскільки їхня інтерпретація спадщини видатного українця в усі часи була емоційною та неоднозначною, залежала від загального стану міжнародних стосунків. А повна відсутність праць на цю тему лише збільшує актуальність її висвітлення. Говорячи про сучасну історіографію, ми маємо на увазі літературу, створену після

здобуття Україною незалежності, адже тоді розпочався повноцінний міжнаціональний діалог, що враховував нові геополітичні реалії.

Після здобуття Україною державної незалежності в середовищі польських науковців значно зросло зацікавлення українською історією та культурою і, відповідно, постаттю її найвидатнішого представника. Особливо популярним об'єктом різноманітних за жанром і характером студій польських дослідників у наш час стала Східна Галичина та її столиця Львів XIX – першої третини XX ст. Зрозуміло, що при розгляді західноукраїнської тематики неможливо оминати українську проблему та постать одного чи не найбільш дієвого у той час культурного та суспільно-політичного діяча М. Грушевського.

Певну уяву про зростаюче зацікавлення у польському суспільстві культурою та історією їхніх східних сусідів може дати проведена у вересні–жовтні 2000 р. у Національній бібліотеці в Варшаві велика виставка польської літератури про Україну [1]. Таке значне поживання інтересу було спричинено, передусім, бурхливим обговоренням і переосмисленням польсько-українських стосунків. Виразом зацікавлення стали як спеціальні, присвячені життю та творчості М. Грушевського конференції [2; 3, 477, 478], так і численні українсько-польські наукові форуми, спільні видавничі та дослідницькі проекти [4]. Метою цих заходів був пошук міжнаціонального компромісу, потреба обговорення та полагодження багатовікових національних стереотипів. Серед численних спільних дослідницьких заходів для прикладу назовемо польсько-український проект “Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX ст.”, що об'єднав багатьох учених Європи, зокрема й України. Колектив дослідників очолили професор Жешувського університету Єжи Матерніцький і професор Львівського університету Леонід Зашкільняк. Перша зустріч українських, польських і німецьких істориків, що були залучені до виконання проекту, відбулася в Жешуві у грудні 2002 р. На ній було розроблено програму спільних досліджень, усталено перспективні й найближчі завдання щодо реалізації проекту, склад учасників. Друга та третя конференції з теми також пройшли в Жешуві восени 2003 та 2004 років, четверте зібрання гостей Львівський університет восени 2005 р., а заключна конференція відбулася через рік у Жешуві. Обмін результатами досліджень і обговорення найважливіших проблем увінчалися появою п'яти томів студій, в яких уміщено матеріали конференцій [5–9], а також виданням підсумкової праці енциклопедичного характеру “Золота книга історіографії Львова XIX та XX ст.” [10]. У центрі уваги багатьох доповідей учасників цих конференцій – як з української, так і з польської сторони – знаходилася постать М. Грушевського.

Значна резонансність творчих здобутків учасників згаданого проекту в середовищі науковців і громадськості наштовхнули на ідею його продовження. Наступний проект, також запланований на п'ять років, був спрямований на обговорення ширшого кола історіографічних проблем та отримав назву “Історія-ментальність-ідентичність. Місце та роль історії та істориків в житті польського та українського народів XIX та XX ст.”. У його рамках було вже проведено дві конференції (Жешув, 2007 р., Познань, 2008 р.) та видано збірку матеріалів [11].

Зрозуміло, що основна увага сучасних польських дослідників української історіографії прикута до наукової спадщини автора “Історії України-Руси”. Характеризуючи її, польські колеги пишуть не лише про “ренесансову всебічність” і енциклопедичну ерудицію М. Грушевського, а й про непересічні літературні якості його праць. Ними наголошується на потребі вивчення його доробку для адекватного розуміння не тільки всієї української модерної історіографії, а й східноєвропейського історіографічного процесу в цілому. Вчений представлений як одна з ключових постатей східноєвропейської науки, спадкоємець концептуальної спадщини істориків-народників XIX ст., засновник української національної історіографічної традиції, котра з певними модифікаціями існує донині [12; 13, 217, 237]. Вказуючи на знаковість постаті Грушевського для модернізації українського інтелектуального руху XX ст. Томаш Стрийек, наприклад, зауважив: “Його доля та праці є знаковими у подвійному сенсі. По перше – він був першим українським істориком, котрий через зміну місця академічної праці та інтенсивні наукові контакти допровадив до тісного пов'язання наукових середовищ Києва та Львова – центрів двох головних частин України (концепція та перші томи його фундаментальної історії з'явилися в Галичині, де він працював в 1894–1905 роках), по-друге – він здійснив символічне завершення процесу народження в

публічному просторі (також в самій історіографії) окремого історичного предмету, котрому дав назву своєю працею “Історія України-Руси” [14, 255].

Особливо цінною частиною творчої спадщини М. Грушевського, на думку польських дослідників, є обґрунтована теоретично та перевірена на практиці новаторська для зламу XIX–XX ст. модель східноєвропейської історії. Її значення, переконують вони, й до сьогодні має потужну евристичну цінність [15, 133–134; 16, 67–68]. Запропонована українським ученим модель стала основою його історіософської концепції, що визначила специфіку конструювання не лише історичних, а й політологічних ідей у інтелектуальному просторі [17]. Незважаючи на значну заангажованість М. Грушевського в українське громадсько-політичне життя кінця XIX – початку XX ст. та його особисте надзвичайно неприхильне ставлення до політики польської адміністрації в Галичині, сучасні дослідники, на відміну від їхніх попередників, стверджують, що вчений “ніколи не зрадив фундаментальні засади свого ремесла, зберігаючи далеко посунутий критицизм стосовно рідного минулого” [18, 23].

У центрі зацікавлень польських істориків знаходиться найголовніша праця цілого життя М. Грушевського, що, на загальне переконання, досі зберігає свою значну наукову цінність. “Майстерне опанування дослідницької лабораторії, величезна ерудиція та незвичайна історична інтуїція Грушевського, – зазначає Анджей Поппе, – визначають те, що його праця є не тільки зразком і школою *artis historicae*, але містить надалі живе знання попри його природній, протягом майже століття, приріст” [19, 700]. Польські колеги відзначають не лише наукову вагу “Історії України-Руси” та її феноменальність для осягнення українського минулого, а й вказують на важливе місце твору в еволюційному розвитку європейської науки XX ст. Наприклад, Ієронім Граля зазначає: “Історія України-Руси” є працею виняткового рівня, будить подив багатством матеріалу, широтою компетенції та проникливості автора, новаторством підходів та розмахом історіософського бачення” [18, 22].

Найбільше уваги до історичних праць М. Грушевського прикуто у середовищі дослідників, котрі займаються спільними проблемами польсько-українського минулого. Вони стверджують, що саме український учений заклав традиції джерельного дослідження та інтерпретації багатьох явищ нашої історії; його погляди з більшості питань досі визнаються надзвичайно актуальними [20, 83; 21, 12]. Традиційно стійкий інтерес до творчої спадщини Грушевського спостерігаємо серед польських козакознавців. На їхнє переконання, саме праці видатного вченого розпочали вповні науковий етап у студіюванні проблем генези та еволюції козацького стану, а проведена ним ґрунтовна археографічна робота з пошуку та публікації численних документів, робить його праці унікальним першоджерелом для спеціалістів [22, 80; 23, 165, 170–171; 24, 318; 25; 26, 142, 150]. Проте, незважаючи на такі високі оцінки праць М. Грушевського, нерідко зустрічаємо полеміку довкола висловлених ним оціночних інтерпретацій [27, 153–154].

Належне в сучасній польській грушевськіані віддається також масштабним науково-організаційним проектам М. Грушевського, особливо підкреслюється плідність зусиль ученого в цьому напрямку за львівських часів його життя [28, 96, 97]. Так, загальноновизнаною стала думка про те, що Наукове товариство імені Шевченка зусиллями Михайла Сергійовича було перетворене на фактичну Академію Наук [29; 30, 428], а науково-організаційні традиції, закладені ним, розвивалися українськими вченими у міжвоєнній Польщі [31, 296, 297]. Натомість, поряд із такими цілком адекватними оцінками, подекуди у працях рефреном некритично повторюються оцінки польських дослідників перших повоєнних десятиліть про те, що М. Грушевський “не зміг зорганізувати у Львові ані семінару при власній кафедрі, ані дослідницької школи” [32, 100]. Зрозуміло, що такі тези, надто на тлі бурхливого розвитку міждисциплінарного напрямку грушевськознавства, є цілковитим анахронізмом.

Багато уваги в сучасних дослідженнях присвячено проблемі взаємовідносин українських та польських культурних і громадсько-політичних діячів другої половини XIX – першої третини XX ст. У розрізі нашої теми історики пишуть про членство М. Грушевського в польських наукових інституціях (наприклад, краківській Академії Знань, Історичному товаристві у Львові), його співпрацю з польськими науковими та громадсько-політичними часописами, досліджують складні та багатогранні відносини з польською інтелектуальною елітою того часу [33, 284; 34, 253–256].

Попри зрозумілу увагу до наукової спадщини М. Грушевського, багато місця в сучасній польській україністиці відведено дослідженню громадсько-політичної діяльності вченого, його впливу на біжучу політичну ситуацію в Галичині, що була позначена зростаючим загостренням польсько-українських стосунків від початку XX ст., структуруванням молодого вітчизняного політикуму, ролі вченого як представника українства в Європі [35, 844; 36, 36, 221; 37, 52]. Польські дослідники українського суспільно-політичного руху другої половини XIX – першої третини XX ст. відзначають ключову роль Грушевського у багатьох тогочасних процесах. Досліджуючи значення його політичної спадщини, у ряді праць наголошують на близькості ідейних переконань М. Грушевського та М. Драгоманова, при цьому спеціальна заслуга львівського професора вбачається у створенні історичної ретроспективи для політичних постулатів, що стали підставою для визвольних змагань у XX ст. Разом із тим, відзначається також подальший розвиток ідеї української державності у працях М. Грушевського: “Його концепція народу була отже як найбільше “культурницькою”, візії політичні, натомість, він ставив на крок далі від Драгоманівських, адже постулював перетворення Росії в федерацію вільних народів, хоча до кінця життя залишився противником ідеї необмеженої суверенності національної держави” [38, 45, 46]. Нерідко оцінки громадсько-політичної діяльності М. Грушевського в Галичині напередодні Першої світової війни є досить гострими, що свідчить про потребу продовження польсько-українського наукового діалогу в цьому напрямку [39, 54; 40, 42]. Польські дослідники відзначають поважні впливи Грушевського на формування української національної самосвідомості, що стало наслідком широкої пропаганди ним моделі державотворчої традиції, котра сягала своїми коренями давньокиївських часів [41, 160; 42]. Цілком слушно відзначається також присутність історико-політичних ідей вченого в сучасному вітчизняному інтелектуальному просторі [43, 14].

Про появу нової якості в осмисленні польськими дослідниками феномену М. Грушевського промовисто говорить те, що спадщина видатного історика дедалі частіше трактується ними не тільки як суто історіографічна пам'ятка, але й як потужний чинник сучасних історіографічних та політико-ідеологічних дискусій. На численних прикладах ілюструється, що ідеї видатного діяча надалі визнаються актуальними, викликаючи обговорення не лише у фаховому середовищі, але й серед широких кіл громадськості [14, 93–95, 124, 125].

Помітне місце спадщині Грушевського відведено в загальних історичних та історіографічних нарисах. Польські вчені відзначають вагомість наукового доробку українського історика не лише для національної історіографії, а й намагаються вписати його спадщину у більш широкий європейський контекст, порівнюючи зі здобутками провідних східноєвропейських дослідників [44, 21–25; 45, 102]. Наприклад, Єжи Серчик у своїй праці “25 століть історії” зауважив: “Російська та українська історична наука завдяки таким ученим як Шахматов, Виноградов, Кареев чи Грушевський стала рівноправною складовою частиною європейської історіографії” [46, 384].

Для повноти огляду сучасної польської грушевськіана варто згадати енциклопедичні гасла, присвячені М. Грушевському. У них коротко та схематично наведено інформацію про життєвий і творчий шлях вченого, проаналізовано основні його наукові погляди. Зауважимо, що протягом другої половини XX ст. можемо спостерігати певну тенденцію деідеологізації змісту цих гасел, відмови їхніх авторів від багатьох історіографічних штамів.

У цілому, сучасна польська історіографія, поступово позбавляючись від стереотипів минулих часів, у цілому виважено та адекватно сприймає концепції української історичної науки, її найвидатнішого представника. Спокійний тон наукових дискусій сьогодення дає змогу виявити раніше не помічені польськими істориками аспекти життя та творчості М. Грушевського в контексті взаємовпливів польського та українського інтелектуальних середовищ, водночас не ухиляючись від обговорення складних питань. Попри таку насиченість грушевськознавчої рефлексії в польському історіографічному просторі, впадає у вічі також її мозаїчність, нерівномірність в осягненні ключових проблем спадщини видатного українця. Це, в свою чергу, унеможливорює цілісне опрацювання біографії Михайла Сергійовича з особливим акцентом на польські сюжети в його житті та творчості. Підкреслюючи назрілість для польської науки створення такого синтезу, Є. Матерніцький зазначає: “Польська історія історіографії повинна також здобутись на цілісне опрацювання доробку та ідей Михайла Грушевського” [47, 122].

Значно розмаїтішою за оціночними інтерпретаціями постає сучасна російська грушевськіана. Як і польські історики, їхні колеги також значну увагу приділяють постаті автора “Історії України-Руси”. Свідчення цього – не лише поява спеціальних грушевськознавчих праць, а й присвячені видатному українцю наукові конференції [48] та захищені дисертаційні роботи [49].

У російському академічному середовищі реноме М. Грушевського як одного з найвидатніших істориків слов'янства під сумнів не ставиться. Існує консенсус щодо визнання ключової ролі вченого як у розвитку української модерної історіографії, так і розробки цілого спектру проблем історії та культури східноєвропейського середньовіччя й ранньомодерної доби. Його першочерговою заслугою справедливо вважається теоретичне обґрунтування самобутньої схеми українського історичного процесу. І якщо вітчизняні дослідники сперечаються про те, наскільки теоретичні погляди Грушевського можна вважати оригінальними, їхні російські колеги однозначно зауважують пріоритетність для української історіографії його історіософських пошуків. Вони слушно відзначають, що в основу своєї історичної схеми вчений поклав не станові інтереси та привілеї козацької верхівки (як його попередники – українські історики-романтики), а національний чинник, фактично уперше проголосивши суб'єктом історії широкі народні маси. З огляду на це, наголошується в багатьох працях, “Грушевський й має право вважатися творцем схеми української історії” [50, 77].

Як і українські дослідники, російські вказують на той факт, що М. Грушевський був вихованцем російської історіографічної традиції. Його вчителя В. Антоновича більшість дослідників вважають “засновником київської школи російської історії” [51]. Вплив російських колег на вихованця Київської документальної школи цілком слушно простежується в галузі методології історії [52, 64–74], тоді як у випадку концептуального бачення минулого східного слов'янства вказується на його цілеспрямовану діяльність по сепарації українського історичного процесу з загальноросійського гранд-наративу. При цьому підкреслюється конструктивний характер історіософських новацій автора статті “Звичайна схема “руської” історії та справа раціонального укладу історії Східного слов'янства”. Апелюючи до ключових тез вступної лекції вченого у Львівському університеті, Л. Кутілова, наприклад, зазначає: “Підкреслюючи, що Грушевський виступає як руйнівник традиційної історичної схеми, вкажемо, що він ніколи не обмежувався критикою. Для нього характерним є конструктивно-критичний аналіз з подальшим творенням нового” [53, 14].

Відзначаючи безсумнівний історіографічний інтерес творчої спадщини М. Грушевського, російські історики, слідом за українськими колегами, водночас відзначають значну актуальність багатьох творчих ідей вченого, їхню важливість для розуміння цілого спектру наукових проблем східноєвропейського середньовіччя. Так, сучасний російський дослідник української історії М. Дмитрієв, рецензуючи перевидання магістерської дисертації вченого “Барське староство”, відзначає: “Чи застаріла книга Грушевського? І так, і ні. Так – у тому сенсі, що за останні сто років накопичена маса нових відомостей про соціальну історію Поділля, про історію колонізації цієї області.... Однак праця українського історика не стала одним лише фактом історіографії насамперед тому, що автор живо, опукло та різнобічно показав декілька аспектів історії подільської шляхти, і книга читається з цікавістю, залишаючи, так би мовити, стереоскопічне уявлення про українське суспільство нового часу” [54, 172].

Надзвичайно прихильно сучасні російські історики відгукуються про науково-організаційну діяльність М. Грушевського, вказуючи на значний внесок вченого в реалізацію концепції української Академії Наук. Найбільшого визнання в цьому аспекті здобула праця вченого на галицьких теренах напередодні Першої світової війни [55, 208]. “У Львові М. Грушевський розгорнув бурхливу діяльність – відзначає, наприклад, С. Міхальченко. – Очоливши в 1897 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка, він перетворив його на зразок української Академії наук” [56, 412]. Саме НТШ, слушно вважають російські історики, стало організаційною базою для формування першої національної наукової історичної школи, представники котрої спричинилися до всебічної розбудови української гуманістики. Підмічена також сучасними російськими дослідниками соборницька вага всієї науково-організаційної діяльності видатного вченого – його

свідоме намагання через об'єднання інтелектуальних сил української інтелігенції з обох боків Збруча зміцнити зв'язки між порізненими частинами одного народу [57, 210–211].

Окрему увагу російські дослідники присвячують проблемі співпраці українця з російськими науковими та суспільно-політичними діячами. Йдеться про участь історика в науковому житті Росії, яка “була достатньо широкою – він листувався з багатьма російськими вченими, друкував рецензії на російські книжки, його твори були відомими в Росії” [56, 415]. Найповніше на сьогодні висвітлено взаємини Грушевського з російськими вченими, письменниками та політиками початку ХХ ст., зокрема О. Шахматовим, М. Карєєвим, О. Лаппо-Данілевським, П. Мілюковим, М. Горьким та багатьма іншими. Слушно зауважено творчий характер обміну ідей між ними, що стимулював осмислення багатьох наукових проблем вивчення східноєвропейського минулого [55; 58]. Вказано також на солідарну позицію демократичної частини російських гуманітаріїв у справі полегшення українському вченому умов його заслання в роки Першої світової війни [55]. Поодиноких аспектів інтерпретації російською еміграційною публіцистикою в 20-ті роки наукової спадщини Грушевського торкнувся А. Прохоренко [59, 57–142].

Значно полемічніше російські українознавці ставляться до суспільно-політичних ідей та державотворчої практики М. Грушевського. Слушно відзначаючи безпосередню пов'язаність між історіографічними ідеями та суспільно-політичною практикою автора “Історії України-Руси”, в російській україністиці всебічно обґрунтовується теза про визначальний вплив його ідейної спадщини на модернізацію всього українського руху [60, 33; 61; 62, 35; 63, 69]. Констатовано, що головна праця Грушевського на довгі роки стала предметом гордощів української інтелігенції та джерелом легітимації її діяльності з будівництва нації. У цій праці, зауважують російські дослідники, отримала всебічного опрацювання національна історична міфологія. “Роль М. Грушевського у справі створення української нації насправді величезна”, – зауважує, наприклад, А. Марчуков. “Його наукова та суспільна діяльність була набагато вагомішою за його безпосередню участь у політиці. Він створив головну працю – багатотомну “Історію України-Руси”, в якій сформулював національну концепцію історії України, визначив місце спільноти, що формується, у минулому та теперішньому. Властиво, про “український народ” як про суб'єкт історії стало можливим говорити лише після появи його праць. Він зібрав історії земель, що входили до “ідеальної української батьківщини”, котрі до цього часу складали історію інших держав і народів, і створив з них “історію українського народу” [50, 75].

Проте, у працях багатьох академічних учених бачимо численні спроби радикалізувати роль Грушевського – політика у революційних подіях 1917–1921 років. Цікаво, що якщо українські дослідники, перебуваючи під впливом діаспорної державницької історіографічної традиції, схильні вважати політичні ідеї історика достатньо поміркованими, а його практичну діяльність непослідовною – орієнтованою на збереження федеративного державного зв'язку з північним сусідом, то в працях російських колег М. Грушевський постає послідовним і переконаним самостійником, чий погляд згодом були розвинуті представниками українського націоналістичного табору. Грушевського – політика російськими дослідниками змальовано як людину неординарних інтелектуальних здібностей, величезної працездатності, котра володіла значним практичним хистом, була вмілим тактиком, захоплена ідеєю вольового перетворення етнографічного існування “малоросів” у динамічне національне життя. Наголошено, що для реалізації цієї мети український учений розгорнув різнобічну педагогічну, наукову, публіцистичну, популяризаторську та політико-організаційну діяльність [64; 65, 10]. При цьому стверджується, що “в інтересах політичної доцільності Грушевський – учений завжди поступався Грушевському – суспільному діячеві, якщо вони вступали одним із одним у суперечність” [66, 144].

Характеризуючи цілий спектр суспільно-політичної діяльності українського історика як “надзвичайно тенденційну”, російські дослідники послідовно акцентують виразно антиросійське її спрямування. Ними наголошують, що особливо руйнівною для російської державності політична праця українського вченого була напередодні та в роки Першої світової війни [67; 68]. При цьому подекуди прямо, а частіше завуальовано вказують на співробітництво (звісно, не альтруїстичне) М. Грушевського з ворогами імперії Романових, передусім із політичними колами Австро-Угорщини та Німеччини. Про надуманість таких аргументів свідчить, наприклад, наступна цитата

з відомої книги І. Міхутіної: “Незайвим є відзначити, що в роки революції саме публіцистична активність М.С. Грушевського та політична спрямованість його історичних праць привернули до себе увагу Німецького союзу східних прикордонних областей (Гаката) – однієї з організацій, на котрих Берлін покладав ті зовнішньополітичні завдання, які не прийнято було ставити в рамках офіційної державної політики. З М.С. Грушевським зав’язав “професійно-політичне”... знайомство один із впливових керівників союзу, експерт із російської політики та українського питання професор О. Гетш, популяризуючи праці українського історика в Німеччині, *а взамін добиваючись від нього інформації політичного характеру: оцінки ситуації в Росії та Галичині, передачі звідам біжучих політичних видань і т. д.* [курсив наш. – В. Т., В. Т.]” [69, 80]. Як бачимо, підставами для підозр українського вченого у шпигунстві на користь третьої держави для дослідниці послужили банальні обміни виданнями та листування між двома ученими, де містилося звичайне обговорення подій біжучого суспільно-політичного життя. З цитати виглядає так, нібито іншим шляхом німецькі урядові кола не могли отримати російських видань, а висловлене Михайлом Сергійовичем у листуванні бачення поточних політичних подій суттєво відбігало від тез його публіцистичних статей. Зауважимо, що така “шпигуноманія” у ставленні до діяльності вже не тільки М. Грушевського, а й решти провідних українських діячів кінця XIX – початку XX ст. у російській науковій і публіцистичній літературі останніх років помітно посилилася.

Яскравим підтвердженням зазначеного є відродження в Росії націоналістичної традиції прочитання текстів М. Грушевського та полеміки з його ідеями, що складає особливість сучасної російської грушевськіани. Успадковуючи ідеологію та риторичку представників російського правомонархічного табору початку XX ст., частина сучасних російських інтелектуалів закидає авторові “Історії України-Руси” неприкриту тенденційність у конструюванні схеми українського минулого, надмірну ворожість у ставленні до російської державності, “зраду” ідеалів слов’янської єдності тощо. Грушевський такими дослідниками характеризується як “головний ідеолог українського сепаратизму”, “агент Австрії та Німеччини”, на кошти та за вказівками котрих тривалий час займався створенням цілком штучної української мови та тенденційної історичної доктрини. У пошуках причин такої “ворожості” до північного сусіда російські націоналісти не стримують своєї фантазії. Наприклад, М. Смолін твердить: “Усі діячі “українства”, як і сам Грушевський, за своїми політичними переконаннями були соціалістами-революціонерами та тісно співпрацювали з єврейським світовим революційним рухом” [70, 12]. Не менш послідовно українському вченому пригадують його членство у масонських ложах, звісно, замовчуючи загальний суспільно-політичний контекст поширення масонського руху на початку XX ст., широке залучення в нього провідних східнослов’янських інтелектуалів. У своїй демонізації образу М. Грушевського російські націоналісти охоче послуговуються творами своїх “класиків”: О. Волконського, А. Стороженка, А. Савенка, Т. Флоринського та ін. Інколи таке наслідування риторики межує з відвертою компліативністю. Особливою популярністю у середовищі таких дослідників користується відома книга монархіста Ніколая Ульянова “Походження українського сепаратизму”, нещодавно перевидана в одному з реномованих російських академічних видавництв [71]. Відверто тенденційна праця (з масою фактичних помилок на одну сторінку), в якій зібрані всі відомі аргументи “*единороссов*” (рос.) попередніх поколінь, кваліфікується у передмові видавцями “єдиною науковою працею у всій світовій історіографії, спеціально присвяченій цій [українській] проблемі” [71, От редакции].

Проведений історіографічний аналіз вкотре підтверджує зауважену багатьма дослідниками тісну пов’язаність історичної науки з біжучими суспільно-політичними процесами. Рецепція постаті М. Грушевського, як одного з найяскравіших представників українства доби бурхливого націотворення, що призвело до суттєвих геополітичних змін у східноєвропейському регіоні, рельєфно ілюструє помітне ідеологічне навантаження сучасних історіографічних наративів. Тут передусім можемо простежити значну залежність в інтерпретаціях міжнаціональної проблематики від загального стану польсько-українських і російсько-українських взаємин. Отак, поступова нормалізація польсько-українського діалогу, починаючи з 90-х років XX ст., відбилася на працях сучасних польських історіографів, котрі схильні відтворювати та популяризувати позитивний досвід міжнаціональних взаємин, водночас пояснюючи їхні складнощі з позиції взаємної толерантності – не

загострюючи складних питань минулого, а намагаючись з приводу них віднайти консенсус. У свою чергу, російська грушевськіана – інтегральна частина російської україніки – позначена загальним напруженням українсько-російського діалогу в останні роки, що виявляється головно в емоційному обговоренні складних тем спільного минулого, конфліктній інтерпретації міжнародних проблем, коли вся важкість вини беззастережно покладається на опонента. Крайній вираз таке ставлення отримало у відродженні та популяризації шовіністичного дискурсу тлумачення української проблеми, зокрема й трактування спадщини М. Грушевського. Звідси перед дослідниками постає важливе завдання: своєю працею долучитися до нормалізації міжнародних взаємин, конструюючи свій наратив на засадах ідеологічної толерантності та національного примирення.

Література

1. Łaskarewska H. Polskie piśmiennictwo o Ukrainie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. Pokłosie wystawy “Ukraina–Polska: w stronę dialogu”. Warszawa, wrzesień – listopad, 2000. – Warszawa, 2003. – 127 s.
2. Pazdro G. Mychajło Hruszewski – postać, spuścizna naukowa, związki z Polską // *Slavia Orientalis*. – T. 41. – Warszawa, 1992. – № 2. – S. 137–138.
3. Михайло Грушевський: 36. наук. праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994. – 487 с.
4. Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Львів: місто – суспільство – культура. Дослідження з історії Львова. – Краків; Львів, 1995–2002. – Т. 1–4.
5. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – T. 1. Pod redakcją Jerzego Maternickiego. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – 263 s.
6. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – T. 2. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – 387 s.
7. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – T. 3. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 403 s.
8. Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / За ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького. – Львів; Жешув, 2006. – Т. 4. – 493 с.
9. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – T. 5. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – 510 s.
10. Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / Pod redakcją J. Maternickiego przy współpracy L. Zaszkilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – 630 s.
11. Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku. Praca zbiorowa pod redakcją J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaszkilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – 703 s.
12. Serednicki A. Główne etapy rozwoju historiografii ukraińskiej // Powrót do historii. Europa Środkowa i Wschodnia w historiografii / Pod red. W. Balceraka. – Warszawa, 2001. – S. 40–43.
13. Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. – Lublin, 1998. – 290 s.
14. Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, 2007. – 848 s.
15. Stryjek T. Kresy z perspektywy Ukrainy. Ziemie zachodnie Ukrainy w derżawnyckiej (państwowej) historiografii ukraińskiej okresu międzywojennej // Europa Nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999. – Warszawa; Londyn, 1999. – S. 130–144.
16. Radziejowski J. Problemy historiografii ukraińskiej // Krytyka. Kwartalnik polityczny. – 1994. – № 43.
17. Papierzyńska-Turek M. Hruszewski–Łypynski. Dwie filozofie dziejów Ukrainy i ich współczesna recepcja // Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Redakcja naukowa Jan Lewandowski, Wojciech Goleman. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1999.
18. Grała H. Mychajło Hruszewski – historyk zaangażowany // Mówią wieki. – 1995. – № 12. – S. 18–27.
19. Poppe A. Pochwała Wielkiego Mistrza. Uwagi na marginesie wznowień “Historii Ukrainy-Rusi” Mychajła Hruszewskiego (Kijów, 1991–1994) // *Mapa Mundi*. 36. nauk. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – К.; Львів; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1996. – С. 698–709.
20. Kłoczowski J. Unia polsko-litewska // Historia Europy Środkowo-Wschodniej. Red. Jerzy Kłoczowski – T. 2. – Lublin, 2000. – S. 72–93.
21. Plewczyński M. Polska i Litwa wobec kozaczyzny w I połowie XVI w. // Stosunki polsko-ukraińskie w XVI–XX wieku / Pod red. J. Wojtasika. – Siedlce, 2000. – S. 9–18.

22. Wojcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce. – Krakow, 1989. – 104 s.
23. Dąbowski J. Ewolucja systemu władz kozackich w latach 1648–1657 // *Studia Historyczne*. – Kraków, 1993. – R. XXXVI. – Z. 2. – S. 162–172.
24. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. – Перемишль; Львів, 1996. – 327 с.
25. Majewski W. “Stateczni” – kozackie ugrupowanie lojalistyczne (1617–1638) // *Europa Nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*. Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Jasiewicza. – Warszawa; Londyn, 1999. – S. 1247–1256.
26. Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – Warszawa: Semper, 2000. – 224 s.
27. Serczyk A.W. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1999.
28. Bednarzak-Libera M. Działalność ukraińskich towarzystw kulturalno-oświatowych w Galicji w XIX i początkach XX w. // *Stosunki polsko-ukraińskie w XVI–XX wieku / Pod red. J. Wojtasika*. – Siedlce, 2000.
29. Budzyński Z. Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie 1873–1999. Szkice do monografii (część I) // *Problemy Społecznego Ruchu Naukowego*. – Warszawa, 1997. – ą 3/4. – S. 126–130.
30. Wandycz P. Wiek XX // *Historia Europy Środkowo-Wschodniej / Red. J. Kłoczowski*. – T. 1. – Lublin, 2000.
31. Serczyk W. Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*. – Część 2. – Warszawa, 1987. – S. 292–308.
32. Jakubowska U. Lwów na przełomie XIX i XX wieku. Przegląd środowisk prasotwórczych. – Warszawa, 1991. – 234 s.
33. Maternicki J. Miejsce i rola “Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej // *Historia jako dialog*. – Rzeszow, 1996. – S. 270–287.
34. Stoczewska B. Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – Kraków, 1998. – 397 s.
35. Partacz Cz. Przyczyny i przebieg konfliktu ukraińsko-polskiego w Galicji na przełomie XIX i XX w. // *Przegląd Wschodni*. – Zeszyt 8. – Warszawa, 2000. – S. 833–860.
36. Wiśnicki J. Sprawa ukraińska jako element walki politycznej między konserwatystami a narodową demokracją w Galicji przed I wojną światową // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. – Sectio F. – Vol. L. – Lublin, 1995. – S. 212–225.
37. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923. – Warszawa, 1985. – 322 s.
38. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji. – Wrocław, 2000. – 450 s.
39. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. – Toruń, 1996. – 280 s.
40. Michalewska K. Sprawa uniwersytetu ukraińskiego // *Problemy Społecznego Ruchu Naukowego*. – Warszawa, 1998. – ą 2. – S. 35–44.
41. Kula M. Krótki raport o użytkowaniu historii. – Warszawa, 2004. – 482 s.
42. Kiernikowski P. Michał Hruszewski – pierwszy prezydent Ukrainy // *Rocznik Chełmski*. – Chełm, 2007. – T. 11. – S. 241–248.
43. Serczyk W.A. Drogi i bezdroża ukraińskiej myśli politycznej i narodowej w XX stuleciu // *Ukraińska polityczna myśl w XX wieku*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UJ i Fundacji Św. Włodzimierza Chrzciiciela Rusi Kijowskiej w Krakowie 28–30 maja 1990. Pod redakcją M. Pałaskiego. – Kraków, 1993. – S. 9–17.
44. Gibas-Krzak D. Ukraina między Rosją a Polską. – Toruń, 2004. – 143 s.
45. Topolski J. Od Achillesa do Beatrice de Planissoles. Zarys historii historiografii. – Warszawa, 1998. – 168 s.
46. Serczyk J. 25 wieków historii. Historycy i ich dzieła. – Toruń, 1994. – 447 s.
47. Maternicki J. Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX wieku // *Maternicki J. Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*. – Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – S. 91–126.
48. Материалы международной научной конференции “М. Грушевский – историк, общественный и политический деятель, человек”. – Уфа: МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2005. – 89 с.
49. Кутилова, Л.А. Проблемы украинского национального движения в творчестве и политической практике М.С. Грушевского: Автореф. дисс... канд. ист. наук: 07.00.09. – Томск, 1993. – 18 с.
50. Марчуков А.В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты. – Москва: Наука, 2006. – 599 с.
51. Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии, середина XIX в. – первая треть XX в.: Автореф. дисс... д-ра ист. наук: 07.00.09 / МГПУ. – Москва, 1997. – 40 с.
52. Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики). – Москва: Прометей; Брянск: БГПУ, 1997. – 228 с.

53. Кутилова Л.А. Критика М.С. Грушевским концепции “общерусской истории” // Вестник КрасГУ. Гуманитарные науки. – 2001. – № 1. – С. 9–17.
54. Дмитриев М.В. (Рецензия) Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). Післямова, примітки та покажчики Миколи Крикуна. – Львів, 1996. – 625 с. // Вестник истории. – 2007. – № 2. – С. 170–172.
55. Ссылка М.С. Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее: Исторический альманах 23. – Санкт-Петербург: Феникс, 1998. – С. 207–262.
56. Михальченко С.И. Грушевский Михаил Сергеевич (1866–1934) // Историки России. Биографии. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2001. – С. 411–418.
57. Клопова М.Э. Регионы Украины и межрегиональное взаимодействие в концепции украинизации М.С. Грушевского (Львовский период) // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2003. – Москва: Наука, 2003. – С. 207–216.
58. Варлыго А.А. “Я никогда не выступал против России”. М.С. Грушевский и русские ученые, 1914–1916 гг. // Исторический архив. – 1997. – № 4. – С. 175–199.
59. Прохоренко А.В. Философское россиеведение в идейной полемике пореволюционной эмиграции (первая половина XX в.). – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005.
60. Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – Санкт-Петербург: Алетей, 2000. – 260 с.
61. Савченко В.Н. Восточная Галиция на историческом перепутье: 1910 – начало 1920-х годов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – Москва, 2005. – С. 132–189.
62. Миллер А.И. Национализм и империя Романовых. – Москва: ОГИ, 2005. – 119 с.
63. Булахтин М.А. Краковские консерваторы и украинский политический лагерь в Галиции в начале XX в. // Вестник МГУ. Серия 8: История. – 2007. – № 2. – С. 61–72.
64. Кутилова Л.А. Украинское национальное движение и российский либерализм: М. Грушевский и П. Миллюков о пределах децентрализации российского государства // Вестник Томского педагогического университета. Серия: История, филология. – 1997. – Вып. 1. – С. 7–10.
65. Бахтурина А.Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – Москва: АИРО–XX, 2000. – 264 с.
66. Марчуков А.В. Украинское национальное движение и проблема Переяславской Рады: взгляды и оценки (XIX–XX вв.) // История русско-украинских отношений в XVII–XVIII веках. (К 350-летию Переяславской Рады). Бюллетень. – Вып. 2 (2004–2005). – Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2006. – С. 140–152.
67. Михутина И. Украинский вопрос и русские политические партии накануне Первой Мировой войны // Россия – Украина: история взаимоотношений. – Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1997.
68. Михутина И.В. Украинский Брестский мир. – Москва: Европа, 2007. – 288 с.
69. Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – Москва, 2003. – 287 с.
70. Смолин М. “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет” // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М.Б. Смолина. – Москва, 1998. – С. 3–21.
71. Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма. – Москва: Индрик, 1996. – 287 с.

Аннотация. *Тельвак В.П., Тельвак В.В. Современная польская и российская грушевскиана: попытка историографического сравнения.* Статья посвящена анализу польской и российской грушевскианы 90-х годов XX – начала XXI в. Выявлены главные оценочные тенденции при интерпретации творческого наследия ученого. Отмечено влияние общественно-политической ситуации в восточноевропейском регионе на протекание историографических дискуссий.

Ключевые слова: *польская и российская историография, грушевськиана, идеологическая толерантность*

Summary. *Telvak V.P., Telvak V.V. Modern Polish and Russian Grushevskiana: an Attempt of Historiographic Comparison.* The article is dedicated to the analysis of Polish and Russian literature about Hrushevsky's studies of the 90s of XX – beginning of XXI century. The main value tendencies attached to the interpretation of scientist's inheritance have been revealed. The influence of social and political situation in East European region on the development of historiography discussions has been noted.

Key words: *Polish and Russian historiography, Grushevskiana, ideological tolerance*

*Надійшла до редакції 18.03.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*